

Layihənin istiqaməti: Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

№ 240 (1848) 28 dekabr 2018-ci il

Rəsul Rzanın ədəbi dostları və dərsləri

(əvvəli ötən sayımızda)

Əgər "Rəsul Rza və Maqsud Şeyxzadə" məqaləsində fikrin hərəkəti və dinamik inkişafı bədii metod və üslub, vəzn və poetik ölçülərin mənimsənməsi prosesinin müqayisəli dəyərləndirilməsi üzərində köklənib, "Səməd Vurğun və Maqsud Şeyxzadə" yazısında poetik problematika və tematikanın, bədii şəkil və janr məsələlərinin əsrin korifey sənətkarları yaradıcılığında inkişafının işıqlandırılmasına üstünlük verilib. Beləliklə, bir-birini müəyyən mənada tamamlayan bu məqalələrdə yalnız R.Rza və S.Vurğunun deyil, eyni zamanda, M.Şeyxzadənin də fərqli rakurslardan poetik portretinə cizgiləri müşahidə edə bilirik. Müəllifin özünəməxsus tipoloji yanaşma bacarığı S.Vurğun, R.Rza və M.Şeyxzadəni, xüsusən, sonuncunu iki səpkidə dəyərləndirməyə, onun bədii irsinə iki rakursdan nəzər salmağa imkan verib.

Məhz bu nöqtəyi-nəzərdən hər iki məqalənin ard-arda verilməsi də ədəbiyyatşünaslığımız üçün yeni bir elmi yanaşma manerası kimi dəyərlidir. Beləliklə, bu məqalələr bir tərəfdən R.Rza və M.Şeyxzadəni mənsub olduqları ədəbi məkanlarda yeni poetik vəznin və ahəngin baniləri kimi təqdim edirsə, digər tərəfdən S.Vurğun və M.Şeyxzadənin yaradıcılığını tamamilə yeni estetik prinsiplər əsasında formalaşan ədəbiyyatın janr zənginliyini və özgürlüyünü, lirik təsvirin təbiəti və epik vüsətin qüdrəti baxımından yeni tipli sənəti hadisələri kimi dərk və təsəvvür etməyimizə zəmin yaradır. Tənqidçi Maqsud Şeyxzadə və Səməd Vurğunun 30-cu illər

dəki coşğun poetik yaradıcılığının müqayisəli təhlili əsasında bütövlükdə mürəkkəb olan 30-cu illərin bədii mənzərəsini, özünəməxsus mahiyyəti və təkrarsız estetik keyfiyyətləri ilə birlikdə ümumi obrazını gözümüzün önündə canlandırmağa müvəffəq olur: "Maqsud Şeyxzadə və Səməd Vurğun mənsub olduqları epoxanın poetikasına ciddi təsir göstərən istedad sahibləri olmuşlar. Onların nəslə bəşəriyyət tarixində tay-bərabəri olmayan dəyişmə və yeniləşmələrin şahidi, iştirakçısı idi. Qlobal zaman və məkan təbəddülatlarını, ictimai-estetik tənəffürün ənənəvi məcrasına sığmayan dağıdıcı-yaradıcı prosesləri əks etdirmək üçün yeni ədəbi sistemlər, bədii ifadə yolları, doğulmaqda və formalaşmaqda olan gerçəkliyi ehtiva edə bilən yeni estetik biçimlər tələb olunurdu. İyirminci illərdən başlayan ədəbi axtarışlar tezliklə öz bəhrəsini verdi, zamanın bədii-estetik hərəkətində epos üslublu təşkil etməyə başladı. Epik janrlar - poeziyada mənzum roman, lirik və dramatik poemalar, balladalar, nəsrə isə - roman, povest, dilogiya, trilogiya, epopeyalar dəbi geniş yayıldı.

Möhtəşəm zaman iri həcmli epik polotnolarda daha real və həqiqətə uyğun əks edirdi. Cəmi on beş-iyirmi il ərzində - iyirminci illərin ortalarından qırxıncı illərə qədər hər milli ədəbiyyatda kəmiyyət cəhətdən az qala bir neçə əsrə yetən epik əsərlər yaranmışdı. Təkcə Məmməd Səid Ordubadinin romanları və Səməd Vurğunun poemaları müəyyən bir dövr ədəbiyyatının ehtiyaclarından artıq idi. Başqa qardaş ədəbiyyatlarda, xüsusən o dövrdə estetik təcrübə və yeniliklərin mənbəyi olan rus ədəbiyyatında da,

təxminən, bu cür mənzərə yaranmışdı. İyirminci-otuzuncu illərin coşğun bədii yüksəlişi ədəbi fikir tarixi üçün qiymətli olan bir sıra yeniliklərə də yol açdı. Mixail Şoloxovun "Sakit Don" epopeyası və "Oyanmış torpaq", Abdulla Qədirinin "Ötən günlər" və "Mehrab əqrəbi" romanları, Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin "İki od arasında", "Studentlər", Məmməd Səid Ordubadinin "Dumanlı Təbriz", "Qılınc və qələm", Abdulla Qəhharın "Sərab", Mir Cəlalın "Bir gəncin manifesti", Aybəkənin "Müqəddəs qan", "Nəvai" romanları, Süleyman Rəhimovun və Əbülhəsənin romanları, Mehdi Hüseynin povestləri və başqaları yarandıqları zamanın fəvqündə duran əsərlərdir".

Həmin dövrün aparıcı estetik təmayülləri və əsas tendensiyaları barəsində tədqiqatçının müşahidələri, ümumiləşdirici səciyyə daşıyan düşüncələri isə konkret ədəbi fakt və hadisələrin yanaşı təhlilindən, zamanın mənavi-estetik ehtiyaclarına bir-birindən uzaq ədəbi məkanlarda verilmiş cavabların uyğunluğundan doğur. Hər iki qardaş ədəbiyyatdakı yaxınlıq və həmahəngliklər, eyni estetik məqsəd və hədəflərə doğru irəliləyən qələm sahiblərinin üslublarındakı bənzərliklər uğurlu şəkildə müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın predmetinə çevrilir: "XX əsrin 30-40-cı illərində qardaş ədəbiyyatlarda aparıcı mövqeyə malik bu tendensiyanı araşdırarkən onun bir sıra xarakterik və tipoloji xüsusiyyətləri qabarıq görünür. İlk öncə bədii surətlərin ehtiva miqyasları diqqəti çəkir. O vaxt nəsrə və nəzmdə yeni yaranmış əsərlərin mövzuları, adları da bizə çox şey deyirdi. Böyük-böyük zaman kəsikləri, məkan və mühitlərin özləri bir-

baş bədii təhlil və təsvir predmetinə çevrilirdi. Bilavasitə ölkə, şəhər, kənd, böyük bir kollektiv, ictimai ideal və konfliktlər, azadlıq mübarizələri, müharibələr, müəyyən tarixi mərhələlər, məşhur şəxsiyyətlər və s. birbaşa əsərin mərkəzi mövzusu, baş qəhrəmanı seçilirdi. Bəli, keçmişlərin və bu günün böyük şəxsiyyətləri, cəmiyyəti hərəkətə gətirən ideya və konfliktlər, Vətənin və xalqın xilaskarı kimi dövrün etiraf etdiyi, öz zamanının və mühitin rəmzinə çevrilən insanlar söz sənətinin sevrək tərənnüm etdiyi qəhrəmanlar idi". Müəllif öz fikirlərinin təsdiqi üçün Səməd Vurğunun qələmindən çıxmış məşhur əsərlərin adını xatırladır: "Azərbaycan", "Bakının dastanı", "Muğan", "Komsomol poeması", "Vaqif", "Xanlar", "26-lar", "Fərhad və Şirin", "Talistan", "Bəsti", "Zəncinin arzuları", "Zamanın bayrağı", "Aygün", "İnsan" və s. Maqsud Şeyxzadənin 30-40-50-ci illərdə yarat-

dığı əsərlərlə də zamanın estetik axarı və məşhur ədəbi ünvanları arasında yuxarıdakı kimi qırılmaz bağlılıq müşahidə olunur: "Ünəşlər", "Torpaq və haqq", "Ağsaqqal", "Yoldaş Nəvai", "Miras", "On birlər", "Üçüncü oğul", "Cəlaləddin Mənuverdi", "Biruni", "Daşkəndnamə" və s. Tədqiqatçının həmin illərin ədəbi prosesini, xüsusən Səməd Vurğun və Maqsud Şeyxzadə kimi görkəmli sənətkarların yaradıcılığını müqayisəli şəkildə araşdırarkən onları yaxınlaşdırən və birləşdirən əsas estetik məxrəc, bədii məziyyət kimi monumentallığı vurğulaması da məqsədə müvafiqdir.

"Rəsul Rza və dünya ədəbiyyatı" adlanan fəsildə qarşılaşdırılan və paralel elmi-nəzəri müstəvilərdə dəyərləndirilən ədəbi-nəzəri material və faktlar daha çoxdur. İlya Selvinski, Arseni Tarkovski, Eduardas Mejelaytis, Çingiz Aytmatov, Oljas Süleymanov, Abdulla Aripov və başqaları kimi güdrətli klassiklərin Rəsul Rza haqqında ki ürək sözləri və etirafı, eyni zamanda, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının dünya şöhrətini və nüfuzunu təsdiq edən mötəbər ədəbi faktlara çevrilir. Müəllifin qısa və yığcam ədəbi-tipoloji formatlarda qiymətləndirdiyi problemlər və elmi-estetik məqsədlər gələcəkdə daha geniş müstəvidə başqa Azərbaycan klassiklərini də bu yöndə öyrənmək və tədqiq etmək üçün aparılacaq elmi araşdırmaların mühüm nəzəri əsaslarından biri kimi qəbul edilə bilər.

"Rəsul Rza poeziyası modern və postmodern poetik sistemlər müstəvisində" və "Rəsul Rza və altmışıncılar" fəsiləri özünün elmi-estetik strukturuna və nəticələrinə görə orijinal düşünüldü. Xüsusən, "Rə-

sul Rza və altmışıncılar" fəsilində müqayisə olunan estetik realiaqlar və tərəflər arasındakı həmahənglik diqqəti cəlb edir. Onların ədəbi mənşəyi və xarakteri də son dərəcə yaxınlığı ilə yadda qalır. 50-ci illərin ikinci yarısından etibarən sabiq ümumittifaq ədəbi-mədəni məkanında böyük bir canlanma və hərəkət başlanmışdı. Bütün siyasi hüquq və azadlıqlarından, özünüifadə imkanlarından məhrum edilmiş cəmiyyətə bəzi sərbəstliklər və nəfəsliklər qaytarılmışdı. Söz sənəti uzun müddət həsrətində olduğu mənavi və milli özünüifadə sərbəstliyini dəyərləndirərək fəal işə və fəaliyyətə başladı. İctimai-siyasi qadağa və qətlərin, haqsız və qanlı repressiyaların meydana suladığı, təxminən, 40 illik bir mərhələdən yeni dövrə keçə bilmək də son dərəcə ağırlı və mürəkkəb bir proses idi. Çünki tarixə, özü də dəhşətli bir tarixə çevrilməkdə olan stalinizm dövrü ilə sürətlə ictimai həyatın bütün sahələrinə sirayət etməkdə olan "mülayimləşmə" mərhələsi arasında çox böyük bir uçurum yaranmışdı. Bu uçurumdan yeni epoxaya adlamaq isə hamıya qismət olmadı.

(ardı gələn sayımızda)

Məhəmmədli Mustafayev,
filologiya elmləri doktoru,
professor

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ YANINDA KÜTLƏVİ
İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN İNKİŞAFINA
DÖVLƏT DƏSTƏYİ FONDUNUN
MALİYYƏ YARDIMI İLƏ